

УДК 379.8+373.24

Казанцева К.А.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Дитяча рекреація України в контексті війни і соціально-економічної кризи

Проаналізовано соціально-економічний стан, його вплив на дитячу рекреацію на території України. Запропоновано можливості використання дитячої рекреації як динамічної сфери економіки, для швидкого зростання доходів населення. Було обґрунтовано важливість фінансування оздоровлення дітей. Проаналізовано різні аспекти соціально-економічного розвитку країни та їх вплив на дитячу рекреацію. Вплив Російської агресії на рекреаційну сферу України. Інтервенція Росії на Донбасі і анексія нею українського Криму значно поглибили соціально-економічну кризу в Україні. Ця ситуація позначилася на всіх сферах життя нашої країни. Особливо постраждали діти. Сотні тисяч біженців з Донбасу і Криму нині шукають притулку в інших областях України. Їхні діти фактично позбавлені повноцінної дитячої рекреації. В той же час ця проблема досліджена вкрай недостатньо. Це гальмує як реальне усвідомлення суспільством ситуації, що склалася з дитячою рекреацією, так і прийняття адекватних законів і програм з вирішення або хоча б пом'якшення даної проблеми. Економічна криза та відсутність відчуття безпеки має значний вплив на дитячу рекреацію за рахунок зменшення кількості витрат на дитячий відпочинок. Опосередковано впливає за рахунок зменшення населення. За часи анексії значно зменшився рекреаційний потенціал. Було зруйновано та відібрано низку дитячих таборів. Проте, значно збільшилася потреба в психологічній підтримці, з'явилася значна кількість дітей, що постраждали від воєнних дій.

Ключові слова: дитяча рекреація, соціально-економічний стан, рівень життя, економічна криза.

Казанцева Е.А. Детская рекреация Украины в контексте войны и социально-экономического кризиса. Интервенция России в Донбассе и аннексия украинского Крыма значительно углубили социально-экономический кризис в Украине. Эта ситуация сказалась на всех сферах жизни нашей страны. Особенно пострадали дети. Сотни тысяч беженцев из Донбасса и Крыма сейчас ищут убежища в других областях Украины. Их дети фактически лишены полноценной детской рекреации. В то же время эта проблема исследована крайне недостаточно. Это тормозит как реальное осознание обществом ситуации с детской рекреацией, так и принятия адекватных законов и программ по решению или хотя бы смягчения данной проблемы. Проанализированы социально-экономическое положение и его влияние на детскую рекреацию на территории Украины. Предложены возможности использования детской рекреации как динамической сферы экономики, для быстрого роста доходов населения. Было обосновано важность финансирования оздоровления детей. Проанализированы различные аспекты социально-экономического развития страны и их влияние на детскую рекреацию. Влияние Российской агрессии на рекреационную сферу Украины. Сложное социально-экономическое положение приводит к уменьшению рождаемости, поскольку большинство семей не чувствуют себя в безопасности и не имеют уверенности в уровне своих доходов. Украина еще к резкому ухудшению уровня жизни имели значительный показатель старения нации. Экономический кризис и отсутствие чувства безопасности имеет значительное влияние на детскую рекреацию, как за счет уменьшения количества расходов на детский отдых, и косвенно за счет уменьшения населения. За время аннексии значительно уменьшился рекреационный потенциал. Были разрушены и отобран ряд детских лагерей. Однако значительно увеличилась потребность в психологической поддержке. И появилось значительное количество детей пострадавших от военных действий.

Ключевые слова: детская рекреация, социально-экономический статус, уровень жизни, экономический кризис.

Kazantseva K.A. Children's recreation in Ukraine in the context of war and social crisis. In the article was analyzed the socio-economic situation and its impact on children's recreation in Ukraine. A possibility of using children's recreation as a dynamic sectors of the economy which can cause a rapid growth of population's incomes was offered as one of conclusions of article. It was proved the importance

of funding of children's rehabilitation. Children's recreation is an important part not only of the economy but also its social sphere. Therefore, the aim of article is an analysis of the socio- economic situation in the country on the eve of active recreation season 2016 and the determination of its direct and indirect effects on the development of children's recreation. Children recreation is an important part not only of the economy but also, above all, its social sphere. The general condition of transformation and socio-economic situation caused by the action of permanent internal processes and external forces determine the problems and prospects of development of children's recreation. The standard of living of the population is one of the main factors to meet the needs of children in recreation and treatment. That is why it is important constant monitoring of the situation in the country, especially given the objective acceleration of events in the last two years. Socio-economic development is one of the main factors influencing the market of children's recreation. Recreation on depends on the standard of living and level of revenues. The standard of living of the population directly affects the functioning and development of children's health facilities and recreation. Reducing the level and volatility makes it impossible to meet the needs of children in recreation. Raising rates had a negative impact on households and on children's recreation centers and even change the situation subsidy. A significant jump in foreign currency made it impossible to rest for children with average family. Advanced socioeconomic status leads to a decrease in fertility, as most families do not feel safe and have confidence in the level of their income. Ukraine has to a sharp deterioration in living standards had a significant indicator of the aging of the nation. Economic crisis and lack of sense of security has resulted in a significant impact on children's recreation as by reducing expenditures for children's recreation, and indirectly, by reducing the population. By the time of the annexation significantly reduced recreational potential. Were destroyed and selected a number of camps. However, significantly increased the need for psychological support. And there were a considerable number of children affected by hostilities.

Keywords: children's recreation, socioeconomic status, living standards, economic crisis.

Постановка проблеми. Інтервенція Росії на Донбасі і анексія нею українського Криму значно поглибили соціально-економічну кризу в Україні. Ця ситуація позначилася на всіх сферах життя нашої країни. Особливо постраждали діти. Сотні тисяч біженців з Донбасу і Криму нині шукають притулку в інших областях України. Їхні діти фактично позбавлені повноцінної дитячої рекреації. В той же час ця проблема досліджена вкрай недостатньо. Це гальмує як реальне усвідомлення суспільством ситуації, що склалася з дитячою рекреацією, так і прийняття адекватних законів і програм з вирішення або хоча б пом'якшення даної проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема соціально-економічного розвитку регіонів України в умовах іноземної інтервенції та окупації частини території держави надзвичайно актуальна. Однак вчені ще не встигли адекватно відреагувати на виклики часу. В певній мірі існуючі нині публікації Ю. Харазашвілі, І. Ткачук, С. Кропельницької, В. Фурсова, А. Ханукової, О. Янкової можуть служити теоретико-методологічною базою для дослідження впливу соціально-економічної кризи на розвиток дитячої рекреації. Особливу увагу звертає на себе дослідження Ф. Мазур «Соціально-економічні умови розвитку рекреаційної індустрії (на прикладі Карпатського регіону)». В ньому розглядаються теоретичні та практичні основи розвитку рекреаційної індустрії та вплив на неї соціально-економічного становища в регіоні.

Формування цілей статті. Дитяча рекреація є важливою складовою не лише економіки країни, але й, у першу чергу, її соціальної сфери. Загальний стан і трансформація соціально-економічного становища, викликаний перманентною дією внутрішніх процесів і зовнішніх сил визначають проблеми і перспективи розвитку дитячої рекреації. Рівень життя населення виступає одним з основних чинників задоволення потреб дітей у відпочинку і лікуванні. Саме тому дуже важливим є постійний моніторинг ситуації в країні, особливо зважаючи на

об'єктивне прискорення подій в останні два роки.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз соціально-економічного становища в країні саме напередодні активного рекреаційного сезону 2016 року (до червня) і визначення його прямого і опосередкованого впливу на розвиток дитячої рекреації, його вплив на демографічну ситуацію та доцільність розробки організації мережі дитячих центрів рекреації в реальних умовах соціально-економічної і політичної кризи.

Виклад основного матеріалу. Соціально-економічний розвиток являється одним з головних факторів, що впливають на ринок дитячої рекреації. Рекреація на пряму залежить від рівня життя населення та рівня його доходів. Рівень життя населення напряду впливає на функціонування та розвиток закладів дитячого оздоровлення і відпочинку.

Дитячі заклади оздоровлення та відпочинку – спеціально організовані або пристосовані заклади, призначені для оздоровлення, відпочинку та розвитку дітей, які працювали влітку відповідного року і надавали дітям послуги з оздоровлення та відпочинку. До дитячих закладів оздоровлення належать позаміські заклади оздоровлення, санаторного типу та дитячі центри. До дитячих закладів відпочинку належать заклади праці й відпочинку, табори з денним перебуванням, позаміські заклади відпочинку та наметові містечка [9].

Характеризуючи соціально економічний розвиток України за останній рік варто почати з кількості населення. Так за даними які надає Державна служба статистики України впродовж січня-травня 2016 року населення зменшилося на 86,6 тисяч осіб і становить 42673,9 тис. осіб [8]. Порівнюючи з даним періодом 2015 року обсяг природного скорочення населення зменшився на 8,2 тисячі населення. Також відзначається зниження природного руху населення, який характеризувався суттєвим перевищенням числа померлих над живо народженими: на 100 померлих – 63 живонароджені, та зниженням механічного руху населення. Дана цифра не являється остаточною оскільки перепис населення останній раз здійснювався в 2001 р. і планується повторно в 2020 р. Зважаючи, що донині невідомо реальних цифр загиблих в зоні АТО та на майже 1500 осіб зниклих безвісті, реально кількість населення може бути нижчою.

На даний момент активно використовується перерахунок чисельності населення за міжпереписний період. Це загальноприйнята світова практика. Всі країни світу мають розбіжність між даними перепису та розрахунковими даними. Загально прийнято що дані перепису населення являються більш точними і використовуються, як база для проведення перерахунків. Звичайно дана методика коригування показника населення не являється досконалою, оскільки в основу даного методу перерахунку динамічних рядів покладена гіпотеза про рівні щорічні похибки в даних поточної статистики. Дана методика не може відповідати сьогодишнім реаліям оскільки не як не може врахувати міграцію спричинену анексією Криму та агресію на сході.

Соціально-економічні перетворення в Україні значно вплинули на формування рівня дітородної активності населення і призвели до значних зрушень у народжуваності. Значно знизився показник народжуваності та почався перехід до одностатності. Це обумовлено змінами у дітородній поведінці населення. Бажання мати дитину зумовлено, з одного боку, зовнішніми економічними умовами, що характеризують соціальний статус жінки у суспільстві, рівень її освіти, зайнятості, доходів, соціальної захищеності, а з іншого – ступенем

задоволення особистих потреб та інтересів.

За даними Державної служби статистики України, ситуація на ринку праці залишається напруженою та характеризується скороченням зайнятості та зростанням безробіття. Чисельність зайнятого населення у віці 15-70 років у I кварталі 2016 року становила 16,1 млн. осіб, а рівень зайнятості – 55,6% (у I кварталі 2015 року, відповідно, 16,3 млн. осіб та 56,0%). [8] Кількість зареєстрованих безробітних на кінець червня 2016р. становила 388,9 тис. осіб, або майже чверть усіх безробітних працездатного віку, визначених за методологією МОП. Допомогу по безробіттю отримували 80,8% осіб, які мали статус безробітного. [8] Більше половини безробітних становлять жінки, що проживають у сільській місцевості. На літній період показники дещо зміняться за рахунок сезонних робіт. Майже 143 тисячі жінок віком до 35 років являються не працевлаштованими. Саме ця вікова категорія буде найбільше впливати на показники дитячої рекреації. Високі рівні безробіття в Дніпропетровській області більше 30 тисяч та більше 20 тисяч осіб в Харківській, Вінницькій, Запорізькій та Полтавській областях.

Значно зменшилась і кількість вільних робочих місць майже на 10% в подальшому призведе до збільшення рівня безробіття. На сьогодні на 10 вільних робочих місць в цілому по країні припадає 95 осіб. Якщо брати цей показник за регіонами то він коливається від 27 в місті Києві до 325 у Запорізькій області.

Одним з найважливіших факторів являється доходи населення. Саме від рівня доходів населення буде найбільше залежить показники дитячої рекреації. З кожним роком збільшується роль сфери послуг в світовій економіці. Рекреація може швидко стимулювати розвиток економіки за рахунок збільшення вільних робочих місць. На даний момент економіка України переживає важкі часи та потребує якісних змін. Досить яскраво її характеризує індекс інфляції. На червень 2016 року становить 99,9%. Даний показник дає можливість проіндексувати зарплату, падіння рівня життя населення, що в свою чергу призводить до зменшення задоволення потреб дітей в тому числі і потреби в відпочинку. Середня номінальна заробітна плата штатного працівника становить 4984 грн., при нинішньому курсі валют це становить менше ніж 200 євро. Це в апriorі унеможливує оздоровлення дитини за кордоном. Збільшення оплати праці являється позитивним фактором, проте такі фактори як знецінення національної валюти та збільшення заборгованості з виплати заробітної плати на 0,9% що становить 17,4 млн. грн. і становить на сьогодні 1866,5 млн. грн.

Найвища заробітна плата в м. Києві. При цьому столиця має один з найвищих показників заборгованості по виплатах. На рівень заборгованості значно впливає показники інфляції. Таблиця 1 показує наскільки швидко зростає рівень інфляції, та дає можливість прослідкувати дефляцію.

Згідно статистичних даних на 01.03.2016 борг із виплати заробітної плати по місту склав майже 87,4 млн. грн., що на 11,8% або на 9,2 млн. грн. більше у порівнянні до попереднього місяця та на 16,5% або на 12,4 млн. грн. більше у порівнянні до початку 2016 року [8].

Аналізуючи розріз підприємств, що мають заборгованість по виплатах варто зазначити найбільший борг мають підприємства державного сектору, а найменшу підприємства комунального сектору. Так 37 підприємств державного сектору мають 56,6%, 41 некомерційне підприємство заборгували 41,5%. З них 68 економічно активних підприємств – це становить 73,7 млн. грн. або 84,3% від загального боргу, 4 підприємства, які перебувають в стадії банкрутства – 6,2 млн.

грн. або 7,0%; та 9 економічно неактивних підприємств – 7,6 млн. грн. (8,7%).

Найбільші показники втрати робочих місць показують окуповані території. Східні України втратив значний відсоток економіки, що в свою чергу впливає на загальну економіку.

Кількість робочих місць в економічному комплексі Донбасу на початок 2014 р. становила: на великих підприємствах – 573 тис. (з них 80,3% – у промисловості), на середніх – 405 тис. (з них 51,5% – у промисловості, 7,3% – у будівництві), на малих – 213 тис. (з них 23,8% – у торгівлі, 18,8% – у промисловості, 10,7% – у будівництві, 8,8% – у сільському господарстві), у фізичних осіб – підприємців – 401 тис. Втрати робочих місць оцінюються від 50% для великих підприємств до 80-90% – для малих та середніх підприємств регіону. Внаслідок цього від 1,1 до 1,8 млн. працездатних осіб у Донецькій і Луганській областях частково або повністю залишилися без роботи та засобів до існування 38%. В лютому 2015 р. чисельність штатних працівників підприємств (без урахування мікропідприємств) зменшилась на 952,2 тис. осіб. Характерною тенденцією ринку праці Донбасу стало припинення прийому працівників, зокрема на вугледобувні підприємства. На території Донецької та Луганської областей різко знизилась ділова та економічна активність, згортається малий і середній бізнес, зменшується чисельність зайнятих фізичних осіб-підприємців і найманих працівників, збільшується чисельність осіб, які покидають ринок праці та відмовляються від активного пошуку роботи, що вже призвело до появи майже 2 млн. осіб економічно неактивного населення [8].

Держава намагається за рахунок субсидування вирівняти значне соціальне розшарування, що з кожним роком тільки збільшується. Значне підвищення витрат на комунальні послуги призвели, що в січні-червні 2016 року кожне третє домогосподарство отримало субсидію. Найбільше зареєстровано в Сумській та Тернопільській області. Загалом за цей період держава на субсидії витратила майже 2,4 млрд. грн. За даними Державної служби статистики України, середній розмір субсидії на одне домогосподарство в червні склав 217,6 гривень.

У січні-травні 2016р. субсидії для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг призначено 2290,3 тис. домогосподарств, з них у міських поселеннях – 1554,2 тис. домогосподарств, у сільській місцевості – 736,1 тис. домогосподарств. Загальна сума призначених субсидій у період січня-травня становила 2309,5 млн. грн. (у січні-квітні – 2065,8 млн. грн.), з неї у міських поселеннях – 1311,2 млн. грн., у сільській місцевості – 998,3 млн. грн. Середній розмір призначеної субсидії на одне домогосподарство у травні становив 414,5 грн. (у квітні – 825,1 грн.) [8].

За попередній період населення було сплачено за комунальні послуги 4,0 млрд. грн. при цьому заборгованість складає за централізоване опалення та гаряче водопостачання – 5,5 млрд. грн., за утримання будинків і споруд та прибудинкових територій – 2,4 млрд. грн., за централізоване водопостачання та водовідведення – 1,7 млрд. грн., за вивезення побутових відходів – 0,4 млрд. грн.

Звичайно на розвиток дитячої рекреації на пряму буде впливати рівень правопорушень в країні. Регіони з високим рівнем кримінальних правопорушень не можуть досягти високої ефективності використання туристсько-рекреаційного потенціалу. Водночас великі курорти досить часто виступають осередками правопорушень.

За повідомленням прокуратури, протягом січня-червня 2016 р. обліковано 369,6 тис. кримінальних правопорушень. Із загального числа зафіксованих

правоохоронними органами кримінальних проявів 33,9% – тяжкі та особливо тяжкі. У загальній кількості злочинів 67,8% становили злочини проти власності, 9,8% – злочини проти життя та здоров'я особи, 3,9% – злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, 3,7% – злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту, 3,3% – злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення, 2,4% – злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, по 1,7% – злочини проти громадської безпеки та злочини проти правосуддя, по 1,3% – злочини проти громадського порядку та моральності та злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина, 1,2% – злочини у сфері господарської діяльності [8].

Економічна криза не може стосуватися винятково працездатне населення, діти України знаходяться в складному психологічному стані від складних умов в яких існує родина. Починаючи з 2012 р., психологи почали все частіше фіксувати що страхи дітей формуються під впливом страхів батьків. Так соціологічні дослідження "Діти про Україну", що було проведене Інститутом Горшеніна спільно з МДЦ «Артек» з 11 по 12 грудня 2012 року. Показало що майже 57% опитаних дітей найбільше бояться погіршення економічної кризи. Всього було опитано 1100 дітей, які проживають в Україні, у віці від 9 до 15 років, при цьому помилка репрезентативності дослідження не перевищує +/-3,0%. Сьогодні реалії лише підсилюють дані страхи. Так психологи що працюють з дітьми відмічають, що значно збільшилася кількість дітей віком від 5-6 років які бояться померти, а на другому місці смерть батьків. За даними ЮНІСЕФ діти, що проживають в зоні проведення АТО найбільше бояться болю.

Більше сотні дітей з Донецької області при військових діях у регіоні відчували страх, злість і смуток. Це показало дослідження ЮНІСЕФ, проведене в травні. Організація опитала 204 дитини віком від семи до 18 років, які проживали в регіоні. Таким чином встановлювали рівень і джерела стресу у дітей та їхню адаптацію до небезпечних умов життя. З'ясувалося, що у 25% маленьких мешканців регіону – підвищена тривожність, і кожна друга дитина відчувала страх через військові дії. Найбільше психічно страждали малюки у віці від трьох до шести років, у яких боязнь крові і різких звуків перевищує норму. При цьому хлопчики найбільше бояться смерті, а дівчатка – болю. Крім того, за даними ЮНІСЕФ, допомогу для подолання стресів отримали тільки 25% опитаних у віці 13-18 років і 50% учасників дослідження від семи до 12 років. У той же час більшість батьків не готові обговорювати ситуацію в регіоні під час кризових подій. Також вони не вчать їх дотримуватися правил безпеки під час військових дій [10].

Російська інтервенція і воєнні дії призвели до зростання смертності, фізичних і психологічних травм серед дітей, вимушеної міграції, переорієнтації державних коштів з соціальної сфери на потреби оборони країни, руйнування матеріально-технічної бази. Від військової інтервенції на Донбасі за даними УГКП ООН, постраждало близько 5млн.осіб. Понад 34% з них діти. Таким чином, від війни потерпають майже 1,7 млн. дітей. Практично всі вони потребують, в тій чи іншій мірі, термінової реабілітації та рекреації, щоб повернутися до нормального життя. Анексія Росією АР Крим та війна проти загарбників на Донбасі призвели до міграції близько 3% населення всього населення України. З них майже 18% складають діти. Війна зруйнувала матеріально-технічну базу

дитячої рекреації на значній території країни. За роки російської окупації Криму і частини Донбасу Україна втратила 210 таборів дитячого відпочинку. Це майже четверта частина закладів дитячого відпочинку, що були в державі. Дитячі табори на Донбасі виявилися доволі привабливими для розміщення в них баз терористів і військових частин Росії. За різними даними за останній період загинуло від 68 до 199 дітей і поранено від 186 до 500. Близько 10 тис. дітей проживають в так званій «сірій зоні» під постійними обстрілами терористів і в оточенні мінних полів. Кількість загиблих та поранених дітей постійно зростає.

На сьогодні з 1,7 млн. дітей, які постраждали від агресії Росії, лише близько 4 тис. відпочили і оздоровилися за рахунок державного бюджету. Загалом же в Україні за 2015 рік було оздоровлено 1,8 млн. дітей, що становить 42,9% від загальної кількості дітей шкільного віку. Рекреаційну діяльність здійснювали 11227 закладів (таборів відпочинку, санаторіїв, дитячих центрів).

Великий відсоток рекреації для дітей шкільного віку припадає на літні шкільні табори та на позашкільні гуртки. Значних втрат зазнала освітня сфера окупованої території. Зруйновано чи ушкоджено сотні освітніх закладів усіх рівнів. Так в Донецькій та Луганській областях було зруйновано чи завдано шкоди 216 освітнім закладам.

Висновки. Інтервенція Росії на Донбасі, анексія нею українського Криму поглиблюють соціально-економічну кризу в Україні. Зростає її негативний вплив на все населення країни, в перше чергу на дітей. Зниження рівня життя та нестабільність унеможлиблює задоволення потреб дітей в рекреації. Підвищення тарифів негативно вплинуло на домогосподарства та на центри дитячої рекреації і навіть не змінюють ситуацію субсидії. Значний стрибок валют унеможливив закордонний відпочинок для дітей з середньостатистичної сім'ї. Складний соціально-економічний стан призводить до зменшення народжуваності, оскільки більшість сімей не відчують себе в безпеці та не мають впевненості в рівні своїх доходів. Україна ще до різкого погіршення рівня життя мала значний показник старіння нації.

Отже економічна криза та відсутність відчуття безпеки має значний вплив на дитячу рекреацію, як за рахунок зменшення кількості витрат на дитячий відпочинок, та опосередковано за рахунок зменшення населення. За часи анексії значно зменшився рекреаційний потенціал. Були зруйновано та відібрано низку дитячих таборів. Проте значно збільшилася потреба в психологічній підтримці. Та з'явилася значна кількість дітей що постраждали від воєнних дій.

1. Державні будівельні норми України: Будинки та споруди дитячих дошкільних закладів, ДБН В.2.2-4-97. Видання офіційне. – К.: Держкоммістобудування, 1998.
2. Планування міст і транспорт: Навчальний посібник А.С. Безлюбченко, С.М. Гордієнко, О.В. Завальний. – Харків: ХНАМГ, 2008. – 156 с.
3. Образцов О.В. – Новые системы обслуживания малых городов / О.В. Образцов. – М.: Стройиздат, 1968.
4. Детские ясли-сады: пособие по проектированию детских дошкольных учреждений / Под ред. С.Г. Змеула. – М.: Стройиздат, 1966.
5. Архитектурное проектирование общественных зданий и сооружений. – М.: Стройиздат, 1980.
6. Головне управління статистики в м Києві. [Електронний ресурс] <http://kiev.ukrstat.gov.ua>.
7. Офіційний сайт київської міської ради. [Електронний ресурс] <http://kmr.gov.ua/>.
8. Сайт державної служби статистики України. [Електронний ресурс] <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
9. Сайт управління комп'ютеризованих систем Апарату Верховної Ради України. [Електронний ресурс] zakon3.rada.gov.ua.
10. Офіційний сайт ЮНІСЕФ [Електронний ресурс] <http://www.unicef.org/>.

1. Derzhavni budivel'ni normy Ukrainy: Budynky ta sporudy dytyachykh doshkil'nykh zakladiv, DBN V.2.2-4-97. Vydannya ofitsiynе. – K.: Derzhkommistobuduvannya, 1998.
2. Planuvannya mist i transport: Navchal'nyy posibnyk A.S. Bezlyubchenko, S.M. Hordiyenko, O.V. Zaval'nyy. – Kharkiv: KHNAMH, 2008. – 156 s.
3. Obratsov O.V. – Novye sytemy obsluzhivaniya mal'nykh gorodov / O.V. Obratsov. – M.: Stroyizdat, 1968.
4. Det'skiye yasly-sady: posobie po proektirovaniyu det'skikh doskol'nykh uchrezhdeniy / Pod red. S.H. Zmeula. – M.: Stroyizdat, 1966.
5. Arkhitekturnoe proektirovaniye obshchestvennykh zdaniy y sooruzheniy. – M.: Stroyizdat, 1980.
6. Holovne upravlinnya statystyky v m Kyievi. [Elektronnyy resurs] <http://kiev.ukrstat.gov.ua>.
7. Ofitsiynyy sayt kyyivs'koyi mis'koyi rady. [Elektronnyy resurs] <http://kmr.gov.ua/>.
8. Sayt derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrainy. [Elektronnyy resurs] <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
9. Sayt upravlinnya komp'yuteryzovanykh system Aparatu Verkhovnoyi Rady Ukrainy. [Elektronnyy resurs]-zakon3.rada.gov.ua.
10. Ofitsiynyy sayt YUNISEF [Elektronnyy resurs]-<http://www.unicef.org/>.

Подано до редакції 20.10.2016

Рецензент – доктор географічних наук Г.І. Денисик